

HERMANN ZOLTÁN

Kuckó király

HŐSIESSÉG ÉS GYEREKHALÁL A 19–20. SZÁZAD FORDULÓJÁNAK
GYEREKIRODALMÁBAN

Móra Ferenc *Kuckó király* című elbeszélése a Pósa Lajos és Benedek Elek által szerkesztett *Az én újságomban* jelent meg 1907-ben, „Szegedi Lőrinc” név alatt. Móra 1902-től volt a 48-as párti *Szegedi Napló* munkatársa, nem véletlen, hogy Pósa, úgy is, mint a nevezetes, szegedi, Mikszáthtól „jogfolytonos” Pósa-Gárdonyi-Tömörkény-asztaltársaság egykori „feje”,¹ folyamatosan közölte gyerekirodalmi lapjában Móra ifjúsági elbeszéléseit, meséit, verseit és más írásait: több százat. Ezek közül majdnem ötvenet írt alá Móra „Szegedi Lőrincként”. Móra Ferenc Pósa 1914-ben bekövetkezett halála után 1920-ig rendszeres szerzője maradt *Az én újságom*nak. A lap – ekkor már Gaál Mózes szerkesztette – nem feledkezett meg egykori termékeny szerzőjéről, már 1917-től rendszeresen tudósított a Singer és Wolfner kiadónál vagy a Szegeden megjelent gyerekkönyveiről, az 1918-ban megjelent *Kincskereső kis ködmönről* (sic!), a *Dióbél királyfiról* (1922), a *Hol volt, hol nem volt*ról (1925) stb.

Az 1848–1849-es „forradalom és szabadságharc” leverésének idején játszódó *Kuckó király* az 1950-es évek végétől lett az iskolai kánon jellegzetes darabja. Az elbeszélést az 1950-ben alapított Ifjúsági Könyvkiadó 1957-ben jelentette meg először – abban az évben, amelyben a kiadó felvette Móra Ferenc nevét –, az író gyerekelbeszéléseit tartalmazó, *A királyasszony macskái* című kötetben. (Az 1907-es folyóiratközlés és az 1957-es publikáció között nem találtam az elbeszélésnek más kiadását: de lehet, hogy tévedek.) Ennek az 1957-es kiadásnak a belső címlapján olvasható Madácsy László neve, aki a címlap szerint „felkutatta és válogatta” az elbeszéléseket, Lengyel Dénes pedig szerkesztette a kötetet. *A Kuckó király* aztán pár évvel később, 1961-ben már a hatodikos általános iskolai olvasókönyvben is szerepelt, és nem is kópt ki belőle azóta.² Madácsy, aki az ötvenes évek elejétől foglalkozott Móra irodalmi hagyatékával, feltárta az írói álnevek alatt lappangó műveit, közreadta Móra levelezését, fontos szereplője annak a kánontörténeti fordulatnak, ami Mórát „a” magyar gyerekíróvá tette az 1950-60-as években. Az 1957-ben megjelent válogatását aztán sok-sok gyerekirodalmi antológia követte, a gyerekelbeszélések, mesék változatos összeállítású kötetei. A Móra Kiadó névadójának szentelt sorozatot is indított, *Móra Ferenc válogatott művei az ifjúság-*

¹ DANKÓ József, *Dankó Pista – Gárdonyi hegedűse* (Budapest: Dante, 1935), 41–44, 78–86.

² Az Apáczai Tankönyvkiadó 2019-es, hatodikos *Irodalom* 6. olvasókönyvében még mindig benne van.

nak címen, 1975-ben, Reich Károly rajzaival. Ennek a sorozatnak az 1977-ben megjelent, *Titulász bankója* című kötetében (alcíme szerint *Történelmi elbeszélések, mesék*) Sulyok Magda külön elbeszélésciklust gyűjtött egybe az 1848–1849-hez kapcsolódó mesékből.³ Móra negyvennyolcas tárgyú, itt közölt elbeszélései egy kivétellel Pósa *Az én újságom*-jában jelentek meg: a *Kuczko király* 1907-ben,⁴ a *Titulász bankója* 1908-ban,⁵ *A csókai csata* és *A furulya* 1909-ben,⁶ a *Szegesdi Béni* csákója 1910-ben,⁷ a *Kevély Kereki* pedig 1912-ben.⁸ A *Méhes Bánhidya* címűt a *Délmagyarország* közölte először, 1928-ban.⁹

A *Kuckó király* történetében Kasza Palkó, a huszárosdit játszó gyerektársaitól elhúzódó, inkább a kemencezugban, a kuckóban olvasgatni szerető, a többiek által kicsúfolt és megszegényített fiú – a „kuckó király” tulajdonképpen a csúfneve – a saját halála árán menti meg a tiszai nádásban a halászok által rejtegetett bujdosó honvédtisztet. A történet többszörös átkereteződése miatt a mai gyerekolvasók számára inkább traumatizáló jellegű olvasmány. Ma már nehezen fejthetők fel azok a kontextusok, amelyek az 1907-es olvasók számára még közvetlenek voltak: néhányat igyekszem majd említeni. Nem is csak a gyerekhalál, a címszereplő önfeláldozása, önként vállalt halálának témája miatt traumatizáló ez a gyereknovella, de például a történetet elbeszélő „szemtanú” nehezen átélhető nézőpontváltása miatt is. Ráadásul ez a nézőpontváltás is csak az elbeszélés végére érve, a szinte sokkoló befejezés felől érthető meg.

Sokszor hallottam édesapámtól ezt a történetet, amit most el akarok beszélni. Aratás idején, szép holdvilágos éjszakákon kint a szérún egyéb se járta, csak a Kuckó király története. Hosszú téli estéken, mikor bömbölve szaggatta a szél a házunk nádtetejét, nem kellett nekem egyéb mese, csak a Kuckó király. Meg is tanultam, s most úgy adom, ahogy vettem. Se hozzá nem teszek, se el nem veszek belőle. Bizony a szabadságharc idején még olyan kis legényke voltam én...¹⁰

– így kezdődik az elbeszélés. Nagyon fontos, hogy a történetmondás apáról fiúra szálló történetként áll előttünk, az apa meséli 1848–1849-es gyerekkori élményeit a fiának, aki annyiszor hallotta, hogy szóról szóra el tudja ismételni

³ MÓRA Ferenc, *Titulász bankója*, válogatta Sulyok Magda (Budapest: Móra Ferenc Könyvkiadó, 1975), 211–241. Mórának van még pár 1848-as témájú elbeszélése, *A Dióbel királyfi – Egy öreg ember emlékei fiatal gyerekeknek* című 1922-es kötetében a Kossuth Lajos tiszteletére..., *Az a rossz Matyko gyerek!*, *Tamási úr maga marad*, *Málé Tót száz aranya*, *A hegedű*, *Vak Csiha furulyája*, a *Világos után* és *Az ezüstkoporsó* című elbeszélések. A *Vak Csiha furulyája* az 1909-es, *Az én újságomban* megjelent *A furulya* című elbeszélés átirása. A *Málé Tót száz aranyáról* a későbbiekben még szó lesz.

⁴ *Az én újságom* 18, 7. sz. (1907): 105–107.

⁵ *Az én újságom* 19, 13. sz. (1908): 204–206.

⁶ *Az én újságom* 20, 1. sz. (1909): 12–13, illetve 23. sz. (1909): 365–367.

⁷ *Az én újságom* 21, 13. sz. (1910): 212–213.

⁸ *Az én újságom* 23, 31. sz. (1912): 71–72.

⁹ *Délmagyarország* 4, 160. sz. (1928. július 15.): 2–3.

¹⁰ *Az én újságom* 18, 7. sz. (1907): 105.

a „Kuckó király” történetét, és felnőttfejjel – hiszen ez az elbeszélés közvetlen időbeli és mediális kerete – egy gyereklap hasábjain meg is írja az apja néhai történetét az 1907-es év gyerekolvasóinak (és persze a későbbieknek). (A Szegei Lőrinc álnév persze lebegtetni az elbeszélő és a biográfiai szerző azonosságát, hiszen mégsem Móra konkrét családi emlékeiről, hanem egy „Szegei Lőrinc” nevet viselő *fiktív* valaki családi emlékeiről van szó.) Egyfelől tehát a *Kuckó király*ban három generáció elbeszélés-hagyományozódásának leírása (apa-író-gyerekolvasók) és a szóbeli hagyományból az írásos médiumba való áthelyeződése a történetmondás kerete. Ami azonban pszichológiai értelemben lényegesebb: az apa gyerekkori énje – mint „szemtanú” narrátor – a saját eszmélődését, fókuszváltását mondja el a történettel. Az apa, a huszárosdit, kossuthosdit játszó negyvenkilences gyerekek vezére felelős azért, hogy Kasza Palkót a gyerekek kiközösítik, csúfolják, játék fakardjukkal alaposan megverik: „Rávetettük magunkat, mint vércse a galambfiókra. Örültünk neki, hogy valahára igazi ellenségre találtunk.”¹¹

Kasza Palkó halálának a Móra-novella elején jelzett újra- és újramondása tehát az elbeszélő apa bűnbánati, gyónásszerű története. A történéseket gyerekként átélő, „eredeti” elbeszélő eleinte a külsőségekben, a haditudósítások, legendák újrajátszásában látja a hősiesség színrevitelét, és csak utólag ismeri fel Palkó *csendes* hőstettének valódiságát. Gyerektársai árulónak gondolják Palkót, amikor zsebre teszi az aranypénzt annak fejében, hogy a honvédtiszt nyomára vezeti a német katonákat. Nem értik, hogy Palkó azért vállalja magára ezt a látszatot, mert az a mindenki előtt titkolt terve, hogy a sötét, hideg éjszakán belevezeti a katonákat a halászhajók által frissen vágott lékbe. A katarikus fordulatot egyetlen mondattal – „Az aranypénzt ott találták a halászhajók másnap reggel a lék szélén.”¹² – írja le a kettős elbeszélő, az apai elbeszélést felidéző író. Vagyis a gyerekek és a gyerekcsapat vezére, a „generális úr”, nem egyszerűen kiközösítik, hanem bántalmazák¹³ is Palkót: az olvasó pedig annak a gyerekeknek az elbeszélésben hallja/olvassa a történetet, azzal az elbeszélővel kénytelen azonosulni, aki ennek a bántalmazó közösségnek az irányítója volt. A fordulattal maga az elbeszélés nem időz sokat, az elbeszélő szemléletváltása, empátiája, bűnbánata a történet többszöri újramondásának az idejére vetődik át.

A gyerekkhálal témája, furcsa módon, egyáltalán nem idegen a 19. és a 19–20. század fordulójának gyerekirodalmától. Ennek a „szomorú” gyerek- és felnőttirodalmi kánonnak¹⁴ a szövegei, Andersen *A kis gyufaárus lányától*

¹¹ *Az én újságom* 18, 7. sz. (1907): 106.

¹² *Az én újságom* 18, 7. sz. (1907): 107.

¹³ A mai kifejezéssel, ez bizony a *bullying* szimptomatikus esete.

¹⁴ Alaposabb elemzés nélkül is kijelenthetjük, hogy a régi századforduló írói mintha a gyerekirodalom bizonytalan esztétikai értékét a *gyerekkhálal* témájával igyekeztek volna kompenzálni, a szövegek kánoni helyzetét valamelyest stabilizálni.

(Szendrey Júlia volt ennek az első fordítója) Eötvös József *A megfagyott gyermek* című verséig (és ennek 1921-es, magyar némafilm-változatáig) vagy Mikszáth *A ló, a báránka és a nyúl* című elbeszéléiséig és Oscar Wilde meséin keresztül Edmondo de Amicis *Szív* című elbeszélésciklusáig, Gustav Mahler 1901–1904 között, Friedrich Rückert verseire komponált *Kindertotenlieder* című dalciklusán át Molnár Ferenc 1906-os *A Pál utcai fiúk* című regényéig a *gyerekhalál* kapcsán mintha három témakört járnának körül: a szegénység, a nem gyógyítható betegség és a hazafias áldozatvállalás témáit. (Móra kultikus, és az 1950-es évek óta kötelezőként/ajánlottként olvasandó *Kincskereső kisködmönje* a legnyilvánvalóbb példa a szegénység- és a gyermekhalál-narratívumok összekapcsolására.)

A gyermekhalál témája a gyermeki ártatlanság keresztény fogalmailhoz és ennek rousseau-i ellenpontjág vezethet bennünket.¹⁵ *A miért bűnhődik az, aki nem követett el bűnt?* kérdése Dosztojevszkijt is foglalkoztatta: *A félkegyelműben* maga Miskin herceg beszéli el Marie és a falusi gyerekek történetét.¹⁶ Marie-t örültként küldik a svájci Schneider-intézetbe, ahol Miskin is él, pedig a lány nem beteg, csak szenved attól, hogy a világ nem jó. Ketten közösen lesznek a falu gyerekeinek szellemi és lelki vezetői, egy utópisztikus és ideiglenes, krisztusi mikrotársadalomé, és a falu ellenségeskedése vezet – amely ezt a közösséget nem fogadja és nem tűri el – Marie tragédiájához.

A gyerek halála tehát a jó illuzórikusságának a metaforája, a jó ideiglenességé és mulandóságáé. A hazafias önfeláldozás és a gyermekhalál kicsit másról szól: arról, hogy a felnőttek világát utánzó gyerek – hiszen a szerepjátékoknak többnyire ez a céljuk – a játékban átvállalja a felnőttek felelősségét is. (A legfelnöttesebb „gyerekjáték” pedig a halál eljátszása: vagy játék nélküli eljátszása, a valóságosként megtörténő halál.) A gyerek ebben a „játékban” felnőttként viselkedik, pedig a felnőttek közössége tudhatja, hogy ebben a felelősségvállalásban a gyerek olyan feladatokat is magára vesz, amik nyilvánvalóan meghaladják az erejét. Elég, ha Gavroche-ra gondolunk Victor Hugo *A nyomorultakjából*, az 1848–1849-es magyar szabadságharc „gyerekhőseire”, vagy de Amicis garibaldista gyerekkatonáira.¹⁷

¹⁵ Vö. Jean-Jacques ROUSSEAU, *Emil vagy a nevelésről*, fordította GYÖRY János (Budapest: Tankönyvkiadó, 1978), 11.

¹⁶ Fjodor Mihajlovics DOSZTOJEVSZKIJ, *A félkegyelmű*, fordította MAKAI Imre (Budapest: Európa Könyvkiadó, 1972), I. rész 6. fejezet: 69–79.

¹⁷ Edmondo DE AMICIS, *Szív*, fordította RADÓ Antal (Budapest: Lampel, 1904). Az új, modern kiadás: Edmondo DE AMICIS, *Szív*, fordította SZÉKELY Éva (Budapest: Móra Ferenc Könyvkiadó, 1987). (A tanulmányban az 1987-es kiadásból idézek.) A *Szív* bizonyos részletei már nem sokkal az olasz eredeti 1886-os megjelenését követően olvashatók voltak magyarul, 1888-ban megjelent Dolinay Gyula erősen hézagos fordítása is. De Amicis és olasz kiadója ragaszkodott a hiánytalan, teljes magyar kiadáshoz, végül Radó Antal 1894-es fordítása lett az első teljes magyar fordítás. Radó az 1904-es kiadás előszavában említi, hogy néhány elbeszélést Tóth Béla és Somogyi Ede folyóiratokban megjelent fordításából vett át.

De Amicis 1886-os *Szív (Cuore)* című művének egyes részleteit – minde-
nekelőtt *A kis lombardiai őrszem* és *A szárd dobos* című elbeszéléseket – a *Kuckó*
király műfaji és narratológiai mintájának is tekinthetjük. (Ne felejtsük el meg-
jegyezni, hogy de Amicis elbeszélésfüzére Móricz, Kosztolányi, Csáth Géza,
Karinthy Frigyes meghatározó gyerekkori olvasásélménye volt:¹⁸ az 1894-
ben játszódó *Légy jó mindhalálíg*-ban például Nyilas Misi olvassa nagy lelke-
sedéssel a *Szívnek A kis másolóról*¹⁹ szóló történetét.) A kis őrszembről szóló
másik de Amicis-történetben a háború végzetszerűsége a téma, egy eltévedt
golyó öli meg azt a fiút, akit az olasz katonák kérnek meg arra, hogy a fa
tetejéről figyelje ki az osztrákok mozgását: az olasz katonák „küldik” a ha-
lálba a gyereket. A szárd dobos történetében viszont maga a fiú vállalja a ve-
szélyt, hírt vinni a felmentő csapatoknak a bekerített udvarházból. A fiú min-
den erejével teljesíteni akarja a kapitány szigorú parancsát, rálőnek az oszt-
rákok, de golyóval a lábában is eljut a céljához. A kapitány meglátogatja a
kórházban, és ekkor látja, hogy fiú átlőtt lábát amputálták.²⁰ Ezek és a *Szív*
más, nem az olasz–osztrák háborúban játszódó történetei is azt tekintik hősi,
nemes, mintaszerű cselekedetnek, ha a gyerek teljesíti a felnőttek parancsát,
ha a felnőttek helyére lép.²¹ A narratológiai minta azonban nem ezt, hanem
elsősorban azt jelenti, hogy de Amicisnél ezek az elbeszélések – a naplóíró
Enrico által újramesélve – a tanító úr hónapról hónapra elmondott újabb és
újabb, a gyerekeknek megígért és a gyerekek által mindig izgalommal várt
történetei. Vagyis itt is az 1849-es, 1859–60-as és 1866-os francia–olasz–oszt-
rák háborúk legendáriumából (sajtóhíreiből?) mesél el a tanító úr egy-egy tör-
ténetet. Ha a *Szív* megjelenésének idejére, 1886-ra tesszük az elbeszéléssoro-
zat „cselekményét”, a tanító úr saját, 20–25 évvel azelőtti kamaszkoráról me-
sél az osztályának. Alighanem itt is, mint Móra 1848–1849-es elbeszéléseiben,
személyes, gyerekkori emlékekkel rendelkező, felnőtt elbeszélő szóbeli elő-
adását (a dolog valamelyest egyszerűbb, mint Móra Ferencnél) idézi fel, és
írja bele a naplójába a gyerek Enrico Bottini.

Móra többi 1848–1849-es elbeszélése esetében is megvan a történeteknek
ez a generációkon átívelő mediatisálása. A mediatisálás transzgenerációs ak-
tusa mellett azonban de Amicis és Móra elbeszélései a traumák nemzedékek
közötti átörökítésének mintázatait is magukban hordozzák. A *Kuckó király*
bevezetését idéztem. A *Titulász bankójában* a Kossuth-hívő nagypapa alakja

¹⁸ SZILÁGYI Zsófia, *Móricz Zsigmond* (Budapest: Kalligram, 2023), 48, 60–61.

¹⁹ Móricz így említi a *Légy jó mindhalálíg*-ban, Székely Éva 1987-ben *A kis firenzei címíróként*
fordította az elbeszélést. Vö. DE AMICIS, *Szív*, 1987, 64–71.

²⁰ DE AMICIS, *Szív*, 1987, 20–22, 44–48.

²¹ Bizonyos értelemben *A Pál utcai fiúk*ban is ez a felnőttesen, túl komolyan vett kötelesség az
oka Nemecek halálának. 1848–1849 magyar gyerekkatonáiról RAKÓ József írt kismonográ-
fiát: *A szabadságharc gyermekhősei* (Budapest: Magyar Honvédség Oktatási és Kulturális Anyagel-
látó Központ, 1992). (Új, bővített kiadása: 2013.)

jelenik meg, aki az elbeszélő apjára hagyja a nevezetes papírpénzt. A szücs-mester apa zölddel és fehérrel szegélyezett piros bőrtáskát varr neki, az elbeszélő pedig azt írja: „Én üveg alá tétettem, úgy tartom itt az asztalomon.”²² (Látszik, hogy az elbeszélésben Móra, egyfajta írói imágó-építésként, közel akarja magához húzni a narrátor szerepét: jóllehet, a *Titulász bankóját* is „Szege-di Lőrinc” néven jegyzi.) A *Csókai csata* elején ezt olvassuk (valószínűleg az 1935-ös, *Parasztjaim* című kötete számára átírta a történetet: ez a szakasz ugyanis az 1909-es változatból hiányzik):

Ezek közül a megíratlan hagyományok közül való a csókai csata is. Akkor hallottam, mikor még kerek volt a magyar világ. Aki mesélte, Farkas Szilárd, az én regényembe is belementett csókai papom, már meghalt. De Krsztpogacsin Vládó szerb nemzetbeli célszerű szegény ember, aki meghitelesítette a történetet, még él, s tanú rá, hogy akármilyen hihetetlennek hangzik, így volt, ahogy következik.²³

A furulya, a vak koldus és Damjanich tábornok története – szintén klasszikus általános iskolai, olvasókönyvi darab volt gyerekkoromban – röviden mutatja be az elbeszélésnek ezt az időtávolságát: „Tápiószele ma sem valami nagy faluja Pest megyének, a szabadságharc idején pedig még kisebb volt.”²⁴

A *Kevély Kereki* átírt története – ugyanezt az anekdotát már megírta Móra *Az én újságom* egyik 1910-es számában, de nem Petőfi, hanem Csokonai főszereplésével²⁵ – újfent a nagyapa emlegetésével, a nagyapa történetmesélésének felidézésével indul:

Kevély Kereki történetét a nagyapámtól hallottam. Ő volt a legmódosabb ember a szentmártoni határban, ahol a nagyapám zsellérkedett. Házainak, pusztáinak, majorságainak maga se tudta számát. Négylovas hintón járt tán még az udvarra is, aranyból volt tán még a csizmavakaró kése is. [...]

A nagyapám nagyon szomorú alkalommal látta először a kevély Kerekit. Arra virradóra, mikor a falujok porrá égett.²⁶

Az 1928-as *Méhes Bánhidó* – ami a *Kevély Kereki*hez hasonlóan inkább anekdota – szintén ezzel a visszatekintő, hitelesítő gesztussal kezdődik:

Én már csak híriből ismertem a nevezetes kiskun urat, de az ámbitusos háza udvarára még be-bekukucsáltam mint futkározó utcagyerek. Ugyan a ház most is megvan még, s ma is a legméltóságosabb ház a kiskunok földjén.

Negyvenkilencben nagy ijedelmet keltett ebben a házban a Haynau híre...²⁷

²² *Az én újságom* 19, 13. sz. (1908): 206.

²³ MÓRA Ferenc, *Parasztjaim* (Budapest: Révai, 1935), 142–146. „...mikor még kerek volt a magyar világ”: vagyis 1920, Trianon előtt.

²⁴ *Az én újságom* 20, 23. sz. (1909): 365.

²⁵ *Küsmödi uram aranyai* a címe az elbeszélésnek, ld. *Az én újságom* 21, 2. sz. (1910): 33–35. A *Dióbél királyfi*ban, 1922-ben megjelent *Málé Tót száz aranya* című anekdotikus novella szintén a *Kevély Kereki* újraírása.

²⁶ *Az én újságom* 23, 31. sz. (1912): 71.

²⁷ *Délmagyarország* 4, 160. sz. (1928. július 15.): 2.

A *Szegesdi Béni csákójában* megint Damjanich tábornok bukkan föl egy mondat erejéig, hogy aztán az elbeszélés a világosi fegyverletétel után, büntetésként az osztrák hadseregbe besorozott és az olaszok ellen háborúba küldött Szegesdi Béni történeteként folytatódjon: „– Ha eddig a szabadságért harcoltál, most harcolj ellene!”²⁸ – mondják Béninek az osztrák sorozótisztek. Ennél az elbeszélésnél nyilvánvaló az utalás a *Szív* kontextusára. A *Szív* gyerekkatona-történeteinek ellenségei – Szegesdi Béni és társai. Móraék – ahogyan Pósa, Gárdonyi, vagyis a *Szegedi Napló* szerkesztősége –, a kiegyezés utáni, „örök” ellenzéki, 48-as szabadelvű párt hívei voltak. A 48-as párt 1860-as évekbeli megszerveződésének a hátterében többek között a „reálpolitikát folytató” Deák-párt – az olasz helyzetet is érintő – kompromisszumainak elutasítása volt.²⁹ Bizonyos értelemben tehát – szinte észrevétlenül, de Pósa politikai pályájára gondolva ez nem meglepő – *Az én újságom*, 1890-es alapítása óta a 48-as, függetlenségi elvekkel szimpatizáló magyar liberális párt mellett agitált. Móra 1848–1949-es elbeszélései is az 1906-os kormányváltás után, a „48-as” pártból és a régi, a „67-es” kormánypárt „alkotmányos” ágából kivált képviselők koalíciójaként létrejött második Wekerle-kormány idején jelentek meg. Nyilvánvalóan nem volt véletlen a hangnembváltás, a Kossuth-kultusz felemlegetése³⁰ – a „Titulász bankója” igazából egy negyvennyolcas *Kossuth-bankó* –, és a gyerekeknek szóló üzenet, ami a korábbi, szervilisnek tartott politikai irányt, Habsburg-pártiságot igyekezett didaktikusan, egy másfajta, hazafiasabb éthosszal felcserélni.

Az 1950-es évek elején azonban, a Móra-gyerekelbeszélések újrakanonizálásának idején ennek a politikai kontextusnak már nem volt jelentősége. A szabadságharchoz kapcsolódó Móra-elbeszélések a téma érzelmes, talán azt is mondhatjuk, hogy hatásvadász – és néhol Móra életrajzi, családi emlékeinek máshol is megírt elemeit fel-felvillantó – kidolgozásává lettek. A *Kuckó király* a legvirtuózabb darabja ennek a csak az 1970-es években egy-

²⁸ Uo. Évszám nélkül, de valószínűleg 1900 körül jelent meg FARKAS Emőd *Diákhősök 48-ban. Regényes történet a szabadságharcból: a tanuló ifjúság számára* című elbeszélésfüzére (Budapest: Magyar Kereskedelmi Közlöny, é.n.). Móra mintha innen venné a *Szegesdi Béni csákójának* ezt az idézett mondatát. Farkas Emődnél egy osztrák hadifogoly mondja az elbeszélésfűzér főhősének, Fekete Bélának: „– Tudom én [...], hogy a szabadságért harcolnak s magam is százszorta inkább harcolnék érte, mint ellene” (53).

²⁹ 1866-ban Velence, 1870-ben Róma egyesül újra az Olasz Királysággal, ekkor vész el végleg a Monarchia befolyása Itáliában.

³⁰ Ezeknek az éveknek a kultusztörténetéhez szorosan hozzátartozik a hódmezővásárhelyi Plohn József '48-as honvédokról készített fotográfia-sorozata. A képek 1894–95-ben és az 1900-as évek első éveiben készültek, 144 felvételen 150 negyvennyolcas honvéd látható (<https://punkt.hu/2020/03/14/plohn-jozsef-felvetelei/>). A portrék mintha az említett Móra-elbeszélések nagyapafiguráinak arcképei lennének – az alakok irodalmi színrevételével egy időben. (Az utolsó, az egykor az 1848–1849-es honvédseregben szolgált katona állítólag 1928-ban halt meg.)

más mellé rendezett ciklusnak. A negyvennyolc-negyvenkilences témájú elbeszélései iskolai olvasmányként több mint hatvan éve, nemzedékek számára reprezentálják a „patriotic speech act”³¹ magyar irodalmi alapszövegeit. Kasza Palkó története azonban nem egyszerű, anekdotikus történet, mint például a *Kevély Kereki*. Az elbeszélés időkereteinek összetettsége és az elbeszélői helyzet miatt a *Kuckó király* – ahogy már írtam, az apafigurától származó, bűntudat-elbeszélés³² mint különös, legalábbis az ifjúsági irodalomban különleges elbeszélői fókusz – voltaképpen szimbolikus-motivikus narratív bravúrokból áll.

A honvédtiszt a halászkornál, Galambos Imre halászmesternél talál menedéket, elrejtőzését valamiféle evangéliumi párhuzammal, krisztusi tulajdonságokkal³³ ruhazza fel az elbeszélő:

Halálra kereste az ellenség, de nálunk keresni ugyan kinek jutott volna eszébe? Különösen, hogy a fényes tiszt ruháját felcserélte szegényemberes gúnyával, s beállt halászlegénynek Galambos Imre halászmester uramhoz. Nem is tudta a hálót nála jobban megfeszíteni senki a halászlegények közt. De mesét se hallottunk még soha olyan szépet, mint amilyeneket ő mondott, ha esténként körülvettük a Galambos-portán. Hol sírtunk, hol ragyogott a szemünk, ahogy a honvédek csatáiról beszélt, de senkinek a szeme nem ragyogott úgy, mint a Kuckó királyé.³⁴

A bujdosó honvéd krisztusi figurájának „elárulása” az elbeszélés zárлата előtt átmenetileg valamiféle látszólagos Júdást csinál Palkóból, hogy annál erősebb legyen a fordulat a „vérdíj” visszaszolgáltatásakor: „Az ellenség pénzét még a halálba se akarta magával vinni Kuckó király”³⁵ – szól az elbeszélés utolsó mondata. Az evangéliumi Júdás is, és Palkó is visszaadja a pénzt; Júdás nem, de Palkó megmenti azt, akit elárul.

Palkóra mint „vércse a galambfiókra”³⁶ veti rá magát a bántalmazó gyerekhadserég. A szelídség, az ártatlanság galamb-szimbóluma az elbeszélés végéhez közeledve az erőszak, a veszélyeztetettség jelentésébe vált át: Palkót *Galambosék* tisztaszobájában ejtik foglyul a német katonák, nehogy megszökjön, mielőtt elindulnának az ő vezetésével a sötét éjszakába.

És ami külön figyelmet érdemel, az a történetmondás megsokszorozódásának motívuma az elbeszélésben. Nemcsak az elbeszélői keretre, az apától hallott történetet leíró és *Az én újságom* olvasóinak továbbító elbeszélőre kell

³¹ Homi BHABHA, „DissemiNation: time, narrative and the margins of the modern nation”, in *Nation and Narration*, szerkesztette Homi BHABHA (London: Routledge, 1990), 291–322.

³² Móra Márton, született 1834-ben Jászberényben.

³³ A *Parasztbiblia* több elbeszélése is tartalmazza a bujdosó Krisztus és a Szent Péterrel a halásznál tett látogatások szűzséit: LAMMEL Annamária – NAGY Ilona, *Parasztbiblia. Magyar népi biblikus történetek* (Budapest: Osiris, 2005), 174–175, 249–250, 255–261.

³⁴ *Az én újságom* 18, 7. sz. (1907): 106.

³⁵ *Az én újságom* 18, 7. sz. (1907): 107.

³⁶ *Az én újságom* 18, 7. sz. (1907): 106.

fókuszálunk, hanem a honvédtiszt „elbeszélőművészetére”, történetmondói képességeire is: „...mesét se hallottunk még soha olyan szépet, mint amelyeket ő mondott, ha esténként körülvettük a Galambos-portán. Hol sírtunk, hol ragyogott a szemünk, ahogy a honvédek csatáiról beszélt, de senki nek a szeme nem ragyogott úgy, mint a Kuckó királyé.”³⁷

A gyerekek a faluba eljutó híreket, utóbb pedig a honvédtisztól a Galambos-portán hallott történeteket alakítják dramatikus szerepjátékká. De a könyvmoly Palkó is a történetek bűvöletében, az olvasás által teremtett fantáziavilágban tölti óráit. „Kasza Palkó ott hevert a kemence mögött a kuckóban egy rossz subán. Egy nagy, ócska könyvbe volt beletemetkezve, megrettenve ütötte föl belőle buksi fejét, ahogy meglátott bennünket.”³⁸ A fiúk huszárosdit játszani hívják, amit azzal hárít el, hogy: „– Jaj, dehogyan megyek én oda! Gyöngye vagyok én katonának. Jobban szeretem én itt a kuckóban olvasgatni a Toldi Miklós történetét.”³⁹ Amiből persze megtudhatjuk, hogy nem az Arany-féle *Toldit* – habár éppen olvashatná 1849-ben –, hanem a régi, Ilosvai-krónikát olvassa a „nagy, ócska” könyvből: a báty, Toldi György és katonái által kigúnyolt, lenézett Toldi Miklós hőssé válásának történetét. Toldit ugyanúgy kigúnyolják a katonák, ahogy a katonásdit játszó gyerekek Palkót. A gyerekek azt is gondolhatják utóbb, hogy a katonáktól kapott aranyat majd a férfiának tekintett – és tulajdonképpen *erőszakos* – huszárosdi helyett a gyámoltalanok, gyengék szórakozására, az olvasásra, a könyvekre költi majd Palkó. „Nézd, ez a tied, amiért igazat mondtál. Ha odavezetsz bennünket, akkor másikat is kapsz. Megveheted rajta a bíró házát”⁴⁰ – mondják Palkónak a katonák. A katonák gonosz tréfája az, hogy hiába nagy pénz az egy arany, de ha van belőle még egy, akkor sem lehet megvenni rajta a bíró házát. Azt képzelik, hogy Palkónak csak ilyen „materiális” vágyai vannak, nem számolnak azzal a gyermeki énnel, amely számára a mentálisan, belül megélt hősi minták sokkal fontosabbak.

Csak példaként mutattam meg az elbeszélés néhány intertextuális vonatkozását. Nyilvánvaló, hogy Móra Ferenc olyan utalásokat, külső történetsemákat használ, amik *Az én újságom* egykori olvasói, de a mai gyerekek számára is értelmezhetőek. De vajon megvan-e a mai gyerekolvasóknak az a lélektani-analitikus képessége, ami a karaktereknek (a történetet később elmesélő „gyerekgenerálisnak”, Palkónak vagy a tisztet kereső katonáknak) a ka-

³⁷ Uo.

³⁸ *Az én újságom* 18, 7. sz. (1907): 105.

³⁹ Uo.

⁴⁰ *Az én újságom* 18, 7. sz. (1907): 107. Van a *Szegesdi Béni csákójában* is egy retorikailag – de tartalmilag nem! – ugyanilyen mondat. Damjanich tábornok mondja Béninek: „– Úgy igyekezz, öcsém [...], hogy mához egy évre tebelőled is tábornok legyen”: *Az én újságom* 21, 13. sz. (1910): 211. Damjanich pozitív emlékezete miatt Béni – és az olvasó – elnézi a tábornoknak, jó néven veszi tőle ezt a lehetetlenséget célul tűző tréfát.

rakterébe bele tudja olvasni a narrációnak ezeket az ambivalens részleteit (és persze több más ilyesmit is)?

Ha nem, mint ahogy sejthető, az iskolai oktatásban a pedagógus az érzelmi azonosuláson – esetleg az azonosulás fordulatainak felismertetésén – feltehetőleg úgysem jut túl, akkor kérdéses, hogy az elbeszélés, a hallgatás/olvasás *témájának* megsokszorozódása, a téma nyilvánvaló jelenléte vajon ráirányítja-e a gyerekolvasó figyelmét arra, hogy a különböző elbeszélői fókuszok nem teszik lehetővé a leegyszerűsített befogadást; hogy az olvasónak alkalmazkodnia kell a különböző (egymás mögé elbújó?) elbeszélők váltogatásához, a karakterek átalakulásához és az elbeszélői aktusok változékonyságához? Hogy a *Kuckó király* narrációja valamelyest nehezített elbeszélésmód? A gyerekolvasónak is követnie kell a saját büntudata keletkezéstörténetét elbeszélő apai karaktert abban, hogy a *Kuckó király* elején még meglévő gyanútlanlanságát valamiféle morális hibának érzékelje. Vagyis azt, hogy a hétköznapi, kis hős példázatszerű története mellé Móra az olvasó belső drámájának átélését is elvárja.

Van azonban a *Kuckó királynak* még egy különös történetpárhuzama: Mihail Glinka 1836-os *Életünket a cárért!* című operájának szöveggönye,⁴¹ és persze ennek előzménye, Kondratyij Rilejev 1822-es *Ivan Szuszanyin* című balladája. (Az opera szentpétervári felújításáról és francia- és olaszországi bemutatásáról elég sok tudósítás jelent meg 1873 után a magyar sajtóban. A teljes operát csak 1960-ban mutatták be Magyarországon, de néhány jelenetet, és a híres kórusrészletet, a *Glóriát*⁴² néhányszor Magyarországon is előadták 1900 körül.) Az opera története szerint az 1612-ben Oroszországra törő lengyelek fogságba akarják ejteni a vesztes csata után menekülő új cárt, Mihail Romanovot. Egy falusi paraszt ajánlkozik arra, hogy elvezeti a lengyeleket a cár rejtékhelyére, de a metsző szélviharban és fagyban olyan mélyre vezeti a sűrű erdőbe az üldözőket – közben otthon megátkozzák az árulásáért –, hogy azok nem találják meg a kiutat. Fékezhetetlen dühükben a lengyelek megölik Szuszanyint, és a sötét, jégviharos erdőben reményvesztetten várják a halálukat.

Az antihős orosz paraszt a halálba kíséri a dinasztiaalapító cár ellenségeit, a hősiesség iránti vágyát az olvasásban megélő antihős Palkó meg a honvédtisztet menti meg ugyanígy a német/osztrák katonák elől. Hogy ezt a jól elrejtett, egy grandiózus nemzeti nagyopera és a tárcányi ifjúsági elbeszélés közötti párhuzamot szándékosnak ítéljük-e, hogy Móra rejtett pátosszal, vagy bizarr iróniával írta-e meg a *Kuckó királyt* – arra meg talán jobb, ha nem kérdezünk rá.

⁴¹ Az opera bemutatója 1836. december 9-én volt Szentpéterváron. Jegor Fjodorovics von Rosen szövege: http://www.operalib.eu/zpdf/vitazar_bn.pdf.

⁴² *Славься!* az orosz címe az opera fináléjának. Az *Életünket a cárért* zárókórusát 1917 előtt a cári család himnuszaként, Romanov-himnusként is énekelték. Glinka operáját, a címe miatt, 1917 után *Ivan Szuszanyin* címen játszották.

MÓRA FERENC TÖLTŐTOLLA ÉS ARANYCERUZÁJA

„Ha jót ír az író, az nem az ő érdeme. Az megszállottság, révület, sugallat, titok. Az író csak azért felelős, ha rosszat ír. Mert azt olyankor írta, amikor nem diktáltak neki belülről.”